

I kärlekens spår

FATABUREN 2012

I kärlekens spår

I kärlekens spår

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2012

Red. Christina Westergren

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Fataburen 2012
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Bildredaktörer Jonas Hedberg och Marie Tornehave
Översättning till engelska Comactiva Translations AB
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsfoto Hans Malmberg, Nordiska museet. Bilden är beskuren
Sid. 2 Förlaga till tatuering utförd av Mathias Sjöblom, Nordiska museet

Tryck Elanders NRS Tryckeri, Huskvarna 2012
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 551 1

Samling på dansbanan. Foto Ingela Bly, Skansen.

Ungdomstid

Ett historiskt perspektiv ger oss redskap att förstå och förändra vår egen tid.

(Ur Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011, kursplanen för historia.)

INGELA BLY är gymnasielärare i svenska och historia och har arbetat som museipedagog i Skansens visningsverksamhet.

Vi möts på dansbanan på Bollnästorget. De vet allt om hur det är att vara tonåring i dag, nu har de kommit till Skansen för att få veta mer om hur det kunde vara att vara ung i en annan tid. De befinner sig mitt i den förvandling vi kallar ungdomstiden. Att vara 14 år innebär i dag att man befinner sig mitt emellan barndomen och vuxenlivet. Är de vuxna nog att fatta egna beslut? Att förälska sig? Att välja partner? Unga människors sökande efter en identitet, en plats i samhället och en partner att dela livet med har ofta intresserat etnologerna. Bland annat här i *Fataburen* har teman som nattfrieri, känningar och tonårskulturer behandlats vid ett flertal tillfällen. Inspirerade av denna kunskap har museipedagogerna på Skansen skapat en visning för skolungdomar med namnet »Ungdomstid«. Visningen tar avstamp i grundskolans läroplan, där en utgångspunkt för

undervisningen i historia är att binda ihop dåtid, nutid och framtid. Det gör man på Skansen genom autentiska berättelser som utspelar sig i de kulturhistoriska miljöerna. Händelser och förhållanden som återges ger eleverna tillfälle att reflektera över sin framtid. När blir man vuxen, hur träffar man en partner och vem får man älska?, är frågor som eleverna får diskutera och ta ställning till under visningens gång. Denna text handlar om en höstmorgon då klass 8G besökte Skansen och museipedagogen Anna-Vera för att låta historien möta framtiden.

Olika men ändå lika

Några fryser redan här vid dansbanan, de har tänkt mer på att se »rätt« ut än att hålla sig varma denna råkalla höstdag. Varje generation unga skapar sina egna koder, mötesplatser och normer, men kan vi genom att visa dem historien ge dem möjlighet att diskutera sin egen situation? Anna-Vera berättar att även hennes kläder sänder signaler. Hon bär en folkdräkt från Rättvik där man kan se på huvudbonaden och hennes täckta hår att hon är en gift kvinna. En inte oviktig information i en tid då giftermålet var en markering av att man ingick i den vuxna gemenskapen. Sedan får ungdomarna fundera på vad deras egna kläder kan sända för budskap. Det mest uppenbara är kanske att en av flickorna precis som Anna-Vera täcker sitt hår med en slöja, men den som kan tolka koderna ser också att tjejen med blus och höga byxor identifierar sig som indiepopare och att killen med sotarmössan är en hipster – information med betydelse i en tid när valet av livsstil och partner är så fritt. Och det är knappast någon slump att kepsen hamnat bak- och fram på några. Behovet av att tala om vem man är, vad man

Dansbana i skogsdunge. Foto Gunnar Lundh, Nordiska museet.

står för och var i samhället man passar in verkar vara detsamma i olika tider.

Mötesplatser

Det är inte heller någon slump att vi möts på dansbanan, berättar Anna-Vera, den har i långa tider varit en mötesplats för ungdomar. Under veckornas hårda, ofta konsuppdelade arbete kunde man längta efter lördagens dans då man kunde roa sig och umgås med de andra ungdomarna. Även här på Skansen har många gått till dansbanan för att mötas. Men det kunde naturligtvis också gå ganska livat till ibland. Lockelsen och risken kännetecknar lika mycket dagens mötesplatser. Att inter-

Vid Seglora kyrka. Foto
Ingela Bly, Skansen.

Kyrkan i Lima i Dalarna
vid 1900-talets början.
Foto L.O. Åkerman,
Nordiska museet.

Konfirmation i Lima
1935. Kyrkoherde Petrus
Nordblad. Foto George
Renström, Nordiska
museet.

net är en vanlig mötesplats i dag är alla ungdomarna överens om. Efter skolan är det inte ovanligt att man loggar in på någon gemensam sajt för att chatta, hjälpas åt med läxorna eller bara kolla vad som händer. Men även här finns risker.

Nästa anhalt är Seglora kyrka. På kyrkbacken, med den västgötska 1700-talskyrkan som bakgrund, stannar Anna-Vera och pratar om kyrkan som mötesplats. Ungdomarna ser lite skeptiska ut när de får höra att också kyrkobesöket var något man kunde se fram emot som ett avbrott i arbetsveckan. Kyrkan var en viktig mötesplats för människor och under kyrkopliktens dagar var det naturligt att »alla var där«. I dag är utbudet av mötesplatser betydligt större, menar ungdomarna. Utanför skolan finns det inte någon mötesplats där alla möts, några brukar umgås på idrottsarenorna, andra hänger vid fritidsgården på kvällarna. Facebook är det närmaste de kan komma på, där finns nästan alla. Där kan man diskret titta på den man är intresserad av eller chatta på tu man hand.

När vi går in i kyrkan placeras pojkarna på den södra sidan och flickorna på den norra, precis som förr. Det fnissas lite åt detta och snabbt dyker en mobiltelefon upp i skydd av kyrkbänken på pojkarnas sida. Utan att veta kan man föreställa sig hur ett sms går i väg till andra sidan mittgången. Det som på 1800-talet fick kommuniceras med blickar kan man i dag lätt förmedla med modern teknik. Det är svårt att föreställa sig den genomslagskraft som prästens ord en gång kunde få här i kyrkan när man lever i dagens informations- och kommunikationsbrus. Att alla ungdomar genomgick konfirmationen känns också avlägset, bara två av eleverna räcker upp handen för att bekräfta att de tänker konfirmera sig. Invigningsriten som en gång markerade gränsen mellan barn och vuxen har i dag inte alls denna inne-

börd. Inte många skulle komma på att kalla sig vuxen vid 15 års ålder, konfirmerad eller inte. Vilka tillfällen och handlingar symboliserar inträdet i vuxenlivet i dag? Studenten föreslår någon, då närmar sig de flesta arbetsmarknaden för första gången och föräldrarnas underhållsskyldighet upphör i allmänhet.

Vi pratar också om vikten av att bruden var oskuld. Man kunde till och med skrämma unga flickor med att brudkronan skulle svartna när de gick uppför altargången om de inte behållit sin oskuld. I den annars ganska diskussionslystna klassen är det nu ganska få som uttalar sig men de är överens om att det är en tanke som är främmande för de flesta. Men 2011 består en högstadiesklass av representanter för en mängd olika kulturer och religioner, så kanske är gruppen inte så överens i denna fråga som de själva tror. En tjej påminner oss också om att Purityrörelsen sprider sig över USA och Storbritannien med budskapet att ungdomar ska avge löften om att inte ha sex före äktenskapet.

Om Jöns och Brita

Historiska källor och berättelser om en familjs eller släkts historia speglar övergripande förändringar i människors levnadsvillkor. (Lgr -11, kursplanen för historia.)

I halländska Oktorpsgården slår vi oss ner på de väggfasta bänkarna under bonaderna som visar att huset förbereder sig för fest. Kanske ska det bli bröllop. Men i stället berättar Anna-Vera historien om Brita Andersdotter och Jöns Pehrsson som 1793 hamnar inför tinget eftersom Brita anklagar Jöns för att inte ha infriat det äktenskapslöfte han gav henne efter att de hade haft sex. Jöns medger visserigen att han haft sex med Brita

Fascinerade lyssnare
i Oktorpsgården.
Foto Ingela Bly,
Skansen.

men nekar till att ha lovat henne äktenskap. Det blir en lång rättsprocess som slutar med en förlikning, där Brita avstår från äktenskapslöftet och får böta 1 riksdaler och 32 skillingar för att hon haft sex utom äktenskapet. Jöns får erkänna faderskapet och böta 46 riksdaler till Brita och 3 riksdaler och 16 skillingar för lönskaläget. Båda ska dessutom ge en mindre summa till kyrkan. Kan någon av parterna inte betala sina böter så kan de i stället avtjäna straffet med sju respektive fjorton dagar på Varbergs fästning.

Jöns och Britas öde verkar fascinera den unga publiken. Naturligtvis vill de först veta om detta verkligen har hänt och hur man kan veta det. Svaret de får är att berättelsen om Brita och Jöns berättats av deras nutida ättlingar men att den även finns nedtecknad i tingsprotokoll. Sedan haglar frågorna: Var man tvungen att gifta sig? Hur många gånger kunde man gifta sig? Var man tvungen att skaffa barn? Hur skulle man ha faderskap om Jöns inte hade erkänt barnet? Hur skulle det hjälpa barnet att en eller båda föräldrarna hamnade på fästning? Varför ansågs de skyldiga kyrkan böter? Att detta var en tid då man inte bara bestraffade brott mot andra människor utan även brott mot Guds lag kan kännas avlägset i dagens sekulariserade värld.

Vem får man älska?

Undervisningen ska vidare bidra till att eleverna utvecklar förståelse för att varje tids människor måste bedömas utifrån sin samtids villkor och värderingar. (Lgr-11, kursplanen för historia.)

Delsbogården är imponerande. Foto Ingela Bly, Skansen.

När vi kommer till Delsbogården stannar vi kort för att imponeras av den mäktiga, rödmålade 1800-talsgården och funderar en stund på hur det är möjligt att flytta sådana byggnader från Hälsingland hela vägen till Stockholm. Ganska snart går vi dock in i fähuset och stannar vid sängen som är placerad alldeles nära de fem kobåsen. Här sov förmodligen pigan eller en tonårsdotter i huset, berättar Anna-Vera. I de delar av landet där man hade en fåbodkultur var gårdens ungdomar vana vid en friare tillvaro, utan föräldrarnas ständiga kontroll och där växte seden med nattfrieri fram. En förutsättning för detta var att ungdomarna tilläts ha egna rum, ofta i stall och fähus. Dit kunde då byns ynglingar bege sig på lördagskvällen för att uppvakta flickorna. Kanske blev

Karameller kunde ingå i uppvaktningen förr. Kanske uppskattas de i dag också.
Foto Ingela Bly, Skansen.

hon bjuden på marknadskarameller får vi höra, och nu skickas en strut karameller runt bland eleverna att smaka på. I gengäld kunde flickan bjuda pojkarna på en sup. Den får vi bara lukta på. Sedan började uppvaktningen som ofta gick ut på att flickan skulle välja ut vem som fick stanna. Den utvalda pojken kunde sedan få stanna över natten, men ovanpå täcket. Först efter trolovningen kunde det vara accepterat att han kröp ner under täcket.

Även det fortsatta frieriet följde fasta former som ungdomarna själva såg till att alla rättade sig efter. När själva valet var gjort fortsatte uppvaktningen med att gåvor utväxlades mellan de båda. Den första gåvan kallades för känning och bestod av något li-

Nattfrieri som det kunde se ut i Mangskog i Värmland. Foto Nils Keyland, Nordiska museet.

tet, ofta något man tillverkat själv. En vackert snidad sked och en lindocka av tunnaste tråd skickas mellan eleverna. När man ser med vilken vördnad de hanterar de gamla föremålen förstår man deras respekt, inte bara för föremålens ålder, utan även den hantverksskicklighet som ligger bakom dem. Det var nu inte säkert att man bara tog emot en känning från en enda person. Man kunde ha flera, som fjädrar i hatten. Men när man gjort sitt val kunde pojken initiera nästa gåva, en friargåva, som också var något man tillverkade själv. Man la ofta ner mycket tid på friargåvorna och

de skulle dessutom vara personliga, till exempel genom att initialer hade ristats in eller målats på. Anna-Vera berättar att det i museisamlingarna också finns gåvor där man kan se att initialer tillhörande någon som nobbats blivit övermålade med nya. »Shit, vilken diss!« utbrister en upprörd fjortonåring. Hur det kändes att bli avvisad är inte svårt att förstå, även om 200 år förflutit. När valet av make och maka gjorts följde trolovningsgåvor och så småningom brudgåva och morgongåva. En mycket heteronormativ bild av uppvaktningsgåvor, skulle nog många unga av i dag tycka. Att de äktenskap som såg sin början här i fähuset inte bara var en förening av två människor som lovade varandra evig kärlek utan även en förutsättning för gårdens överlevnad är svårt att ta in. Genom giftermål knöts ekonomiska och sociala band och nya generationer kom till och kunde driva gårdens verksamhet vidare. Men även om samhället byggde på heterosexuella äktenskap så förekom naturligtvis även homosexuella relationer.

Friargåvor i form av snidade träskedar. Foto Sören Hallgren, Nordiska museet.

Kampastenen är tung. Foto Ingela Bly, Skansen.

Mandomsprov

Utanför fähuset ligger en så kallad »kampasten«. I detta fall en pojkast som ska väga 67 kilo och måste lyftas av den unge man som ville vara med i ynglingalaget. Denna bragd tillsammans med ett supkalas kunde vara inträdesbiljetten till gemenskapen. Att vara med i gänget var något varje konfirmerad pojke önskade eftersom det öppnade möjligheter att delta i ungdomarnas nöjen och att få uppvakta flickor. Det var först när han gifte sig som han trädde ut ur denna gemenskap och in i de gifta männens skara. På frågan om det fortfarande existerar sådana mandomsprov för att bli accepterad i gruppen svarar pojkarna nej. Detta möts av en ljudlig protest från tjejerna som hävdar att killarna ofta mäter sina krafter genom att knuffas, brottas och hålla på med »coola moves« på skateboardrampen för att imponera på de andra killarna och de tjejer som vågat sig dit. Och det finns i dag även andra former av gäng, där det till exempel krävs att man stjälar eller använder våld för att få del av gängets skydd och gemenskap. Med stort självförtroende ger sig klassen på kampastenen, både killar och tjejer. Någon lyckas rubba den lite men de flesta tycker nog att handskarna de fått låna för uppdraget är lite för hala. Som tur är har de med sig Gustav som brukar jobba som ordningsvakt i Stockholms krog-liv, men i dag följt med som extra vuxen, han lyfter utan problem stenen och gör skillnaden mellan pojke och man tydlig.

Att ta ställning

Till slut är det dags för ungdomarna att ta ställning i en av de frågor som diskuterats. Ute på Delsbogårdens fyrkantiga gårdsplan bjuder Anna-Vera in till en värderingsövning. Frågan är »när blir man vuxen?» och fyra alternativ ges. Vid huvudbyggnaden samlas de som anser att man blir vuxen först när man flyttat hemifrån medan de som tycker att det räcker att man uppnått myndig ålder bildar en liten grupp utanför fähuset. Längre mot undantaget står de som menar att man nog inte blir riktigt vuxen förrän man själv blir förälder och i portlidret samlas en grupp som inte håller med om något av de tre alternativen. Eleverna fördelar sig ganska jämnt på de fyra platserna och sedan startar diskussionen. Naturligtvis kommer de inte överens, men det är heller inte syftet med övningen. Viktigare är att alla ges möjlighet att argumentera för sin åsikt och att de lyssnar på varandra.

Efter visningen fortsätter diskussionen runt bordet där vi intar våra matsäckar. Eleverna uppskattar den frihet de har i dag vid val av livsstil och partner. Trots nattfrierier och fäbodliv ter sig 1800-talets umgänge som mycket mera styrt av de vuxna och av både outtalade och uttalade regler. Men regler kan även ge trygghet, inflikar någon, i dag är det inte alltid så lätt att veta hur det ska gå till att uppvakta eller bli uppvaktad. Förmodligen har eleverna inte en tanke på läroplanen i det ögonblicket, men läraren Hedvig vet att de under dagen tagit ännu ett steg mot att nå målen för grundskolan och kanske även ett steg mot vuxenlivet.

Och frågorna är inte så lätta. Foto Ingela Bly, Skansen.